



Σφραγιδογλυφία στη Μ. Ασία (Αρχαιότητα)

Summary :

Τέχνη εγχάραξης λίθων που χρησιμοποιούνταν ως σφραγίδες ή διακοσμητικά αντικείμενα. Γνώρισε ιδιαίτερη άνθηση από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. και εξής. Υπήρξε στενά συνδεδεμένη με τη νομισματική τέχνη, τόσο στην εικονογραφία όσο και στην τεχνική, αφού σφραγιδόλιθοι και νομίσματα συχνά ήταν έργο των ίδιων χαρακτών.

Date

8ος αι. π.Χ.-Ελληνιστικοί χρόνοι

Geographical Location

Μικρά Ασία

1. Γεωμετρικοί – Πρώιμοι Αρχαϊκοί χρόνοι (750-600 π.Χ.)

Η τέχνη της σφραγιδογλυφίας, αν και γνώρισε μεγάλη άνθηση κατά την εποχή του Χαλκού, εξαφανίστηκε εντελώς με την κατάρρευση των ελλαδικών και μικρασιατικών μυκηναϊκών κέντρων γύρω στο 1200 π.Χ. Έπειτα από παρατεταμένη περίοδο πολιτιστικής παρακμής και οικονομικής δυσπραγίας, εμφανίζονται τα πρώτα έντονα σημάδια ανάκαμψης στην κυρίως Ελλάδα από τον πρώιμο 9ο αι. π.Χ. Οι Έλληνες επιστρέφουν σε ξεχασμένες τεχνικές, συχνά υπό την επίδραση και τη διδασκαλία των γειτονικών λαών της Εγγύς Ανατολής. Η πορεία αυτή θα συνεχιστεί μέχρι και τον 7ο αι. π.Χ., οπότε και τα σημάδια της ανατολικής επίδρασης στην τέχνη θα είναι τόσο εμφανή, ώστε να μιλάμε για Ανατολίζουσα περίοδο. Η ανατολική Ελλάδα (δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας και τα κοντινά νησιά τους) έπαιξε το ρόλο του μεσάζοντα σε αυτή την ανταλλαγή. Η Κύπρος, η Κρήτη και η [Ρόδος](#) λειτούργησαν επίσης ως ενδιάμεσοι σταθμοί, κάτι που επιβεβαιώνουν οι αρχαιολογικές μαρτυρίες.

Οι πρώτες σφραγίδες της Γεωμετρικής περιόδου ήταν τετράγωνου σχήματος, κατασκευασμένες από μάρμαρο, ασβεστόλιθο ή άλλα παρόμοια υλικά. Κέντρο παραγωγής τους ήταν αρχικά οι Κυκλάδες και αμέσως μετά η βορειοανατολική Πελοπόννησος. Η χρήση τους ήταν διακοσμητική μάλλον παρά γραφειοκρατική. Ένα από τα πρωιμότερα παραδείγματα (γύρω στο 700 π.Χ.) προέρχεται από τη [Σάμο](#): πρόκειται για μια τετράγωνη σφραγίδα περ. 25x30 εκ., όπου απεικονίζεται ο Αχιλλέας να μεταφέρει το νεκρό σώμα του Αίαντα. Αξίζει να προσέξει κανείς ότι σώζονται δύο αποτυπώματα της σφραγίδας αυτής: ένα από τη Σάμο (επάνω σε μια αναθηματική πλάκα) και ένα από την πρώτη ελληνική αποικία στη Δύση, στο νησί Ίσχια, στον κόλπο της Νάπολης.¹ Τόσο το θέμα, όσο και η διπλή εμφάνισή του στα δύο άκρα του πεδίου δράσης του ελληνικού πολιτισμού κατά τον ύστερο 8ο αι. π.Χ., είναι χαρακτηριστικά για την τυπολογία των πρώιμων σφραγίδων και για το μηχανισμό διάδοσης των μοτίβων τους.

Άλλα, λιγότερο χαρακτηριστικά, παραδείγματα σφραγίδων έφεραν αφηρημένα μοτίβα και χρησίμευαν για την αποτύπωση ανάγλυφης διακόσμησης σε κοσμήματα από χρυσό έλασμα.

2. Αρχαϊκοί χρόνοι (600-480 π.Χ.)

Η ελληνική σφραγιδογλυφία γνωρίζει την πραγματική της άνθηση από την προχωρημένη Αρχαϊκή περίοδο και μετά, δηλαδή μετά τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. Κατά την περίοδο αυτή οι Έλληνες τεχνίτες μαθαίνουν τη χρήση του περιστροφικού τρυπανιού, με τη μεταλλική αιχμή του οποίου μπορούν τώρα να χαράζουν σκληρούς λίθους, όπως ο κορναλίνης, ο αχάτης, ο χαλκηδόνιος, ο ίασπις και άλλα μέλη της οικογένειας των χαλαζιών.

Η νέα τεχνογνωσία ήρθε από την Εγγύς Ανατολή. Εκεί Έλληνες τεχνίτες μαθήτευσαν κοντά σε ανατολίτες συναδέλφους τους, ενώ υπάρχουν και αρχαιολογικές ενδείξεις για τη μετανάστευση καλλιτεχνών στον ελλαδικό χώρο. Παράλληλα, η εικονογραφία, ιδίως των πρώιμων χρόνων, προδίδει έντονη επίδραση της φοινικικής, αλλά και της αιγυπτιακής χαρακτηριστικής. Όπως και για άλλες πολιτισμικές αλλαγές κατά την πρώιμη ελληνική ιστορία, η Κύπρος και τα νησιά του νοτιοανατολικού



Σφραγιδογλυφία στη Μ. Ασία (Αρχαιότητα)

Αιγαίου (με εξέχουσα τη Ρόδο) έπαιξαν το ρόλο του ενδιάμεσου σταθμού για ανθρώπους και αντικείμενα· αντιθέτως, η Μικρά Ασία και η Κρήτη φαίνονται μάλλον περιθωριοποιημένες μέχρι την προχωρημένη Αρχαϊκή περίοδο. Από το 575 π.Χ. και μετά, όταν η παραγωγή σφραγιδολίθων αγγίζει πράγματι υψηλά επίπεδα τέχνης και τεχνικής, τα νησιά του Αιγαίου (Κυκλάδες και «Ανατολική Ελλάδα») πρωτοστατούν, ενώ η Αττική μοιάζει να μη συμμετέχει. Η παραγωγή σφραγιδολίθων στη Μικρά Ασία αποδεικνύεται από την ανεύρεση χαρακτηριστικών παραδειγμάτων σε περιοχές όπως οι [Κλαζομενές](#), το [Πέργαμον](#), η [Σμύρνη](#), η [Τροία](#) και οι [Σάρδεις](#), αλλά και στα νησιά της μικρασιατικής ακτής, όπως η [Λέσβος](#), η Σάμος και φυσικά η Ρόδος.

3. Μικρασιατικοί και ετρουσκικοί σκαραβαίοι

Το τυπικό σχήμα του ελληνικού σφραγιδολίθου της Αρχαϊκής περιόδου είναι ο σκαραβαίος. Αντικείμενο συμβολικής αξίας, με μεγάλη ιστορία και ευρύτατα διαδεδομένη χρήση στην Αίγυπτο, ήρθε στην Ελλάδα μέσω της Εγγύς Ανατολής, και συγκεκριμένα με τη «διαμεσολάβηση» των Φοινίκων. Ο τύπος σκαραβαίου που απαντά στην Ελλάδα αποτελεί εξέλιξη του προγενέστερου φοινικικού, με ευρεία διάδοση στη συροπαλαιστινιακή ακτή και την Κύπρο, ήδη από τον 8ο αιώνα. Παρόμοιος τύπος χρησιμοποιείται και στην ετρουσκική σφραγιδογλυφία. Οι ετρούσκοι τεχνίτες όμως δίνουν πάντα ιδιαίτερη προσοχή στην απόδοση της ράχης του εντόμου.

Η σφραγιστική παράσταση στους σκαραβαίους χαράσσεται στην ελλειψοειδή επίπεδη βάση τους. Το περιορισμένο και ιδιόμορφο αυτό πεδίο μειώνει τη σχεδιαστική ελευθερία του χαρακτή και υπαγορεύει σε μεγάλο βαθμό τη θεματογραφία του: μοναχικές μορφές, κυρίως ανδρικές, σε συσπασμένη στάση αποτελούν την πλειονότητα των θεμάτων της αρχαϊκής σφραγιδογλυφίας. Σε πολλά σημεία παρατηρούνται χαρακτηριστικές ομοιότητες με την εικονογραφία και τεχνική των νομισμάτων, έργο συνήθως των ίδιων χαρακτών.

Από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. και μετά, οι Έλληνες χαρακτές παρουσιάζουν περισσότερο επιτυχημένες αποδόσεις της ανθρώπινης ανατομίας, ακολουθώντας τα επιτεύγματα της σύγχρονης γλυπτικής και αγγειογραφίας. Κένταυροι, σάτυροι, αλλά και οπλίτες και αθλητές κυριαρχούν. Ανάμεσά τους ένας σάτυρος-συμποσιαστής, σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο.² Η προέλευση του σκαραβαίου, αλλά και η χαρακτηριστική διαμόρφωση της ράχης του μαρτυρούν προέλευση από την Ετρουρία, η τεχνοτροπία όμως της κύριας παράστασης είναι ελληνική, περιέχει μάλιστα συγκεκριμένα τεχνοτροπικά και εικονογραφικά στοιχεία τα οποία αναγνωρίζονται ως μικρασιατικής καταγωγής. Το κυριότερο είναι η δήλωση των ποδιών του ανθρωπόμορφου τέρατος: ενώ στην κυρίως Ελλάδα οι σάτυροι απεικονίζονται με ανθρώπινα πόδια, ο συγκεκριμένος, καθώς και πολλοί άλλοι της ίδιας ομάδας, φέρει οπλές αλόγου, όπως οι σάτυροι στην τέχνη της Ανατολικής Ελλάδας. Πρόκειται, επομένως, για έργα μιας μικρής ομάδας τεχνιτών από την Ανατολική Ελλάδα που μετανάστευσαν και εργάστηκαν στην Ετρουρία, θέτοντας έτσι τα θεμέλια της ετρουσκικής χαρακτικής.³

Η περίπτωση αυτής της ιδιόμορφης «γέφυρας» μεταξύ Μικράς Ασίας και Ιταλικής χερσονήσου δεν είναι μοναδική στην αρχαϊκή ελληνική τέχνη. Κατά την τελευταία τριακονταετία του 6ου αι. π.Χ., ένας ή δύο μικρασιάτες αγγειοπλάστες φαίνεται ότι εγκαταστάθηκαν στην τυρρηνική πόλη Καιρέα, όπου κατασκεύασαν και διακόσμησαν τις ομώνυμες (καιρετανές) υδρίες, με ντόπιο πηλό, αλλά με τεχνοτροπία που είχαν διδαχτεί στη γενέτειρά τους. Σε αντίθεση με τους συμπατριώτες τους χαρακτές, η καιρετανή τεχνοτροπία δε βρήκε μιμητές και χάθηκε όταν οι εμπνευστές της έπαψαν να εργάζονται. Την καιρετανή εικονογραφία τη βρίσκουμε σε έναν ακόμη σκαραβαίο, σήμερα στο Ανόβερο, με παράσταση απαγωγής νύμφης από σάτυρο.⁴ Το ίδιο θέμα το συναντάμε, στην ίδια διατύπωση, σε μία ακόμη καιρετανή υδρία⁵ και στα αρχαϊκά και πρώιμα κλασικά νομίσματα της Θάσου.⁶

4. Κλασικοί χρόνοι (480-323 π.Χ.)

Κατά την Κλασική περίοδο οι Έλληνες χαρακτές εγκαταλείπουν σταδιακά το σχήμα του σκαραβαίου και στρέφονται προς μια απλουστευμένη εκδοχή του, με κυρτή, αλλά λεία ράχη και επίπεδη βάση όπου χαράσσεται η παράσταση: στο σχήμα αυτό αναφερόμαστε με το συμβατικό όρο «σκαραβοειδής». Παρατηρείται επίσης μια στροφή σε απαλότερους χρωματισμούς, ενώ αλλάζει και η θεματογραφία: η ανθρώπινη μορφή συνεχίζει να απασχολεί τους χαρακτές και τους πελάτες τους, συχνά όμως



Σφραγιδογλυφία στη Μ. Ασία (Αρχαιότητα)

συναντάμε παραστάσεις γυναικών, πτηνών και άλλων νέων θεμάτων. Ο περιφερειακός ελληνισμός συμμετέχει ενεργά στη διάδοση της ιδιωτικής τέχνης της σφραγιδογλυφίας, όπως φαίνεται από την πληθώρα καλής ποιότητας σφραγιδόλιθων από τις ελληνικές αποικίες της Κριμαίας και των ακτών της Μαύρης θάλασσας. Η επαφή των αποίκων με τους γείτονές τους (Σκύθες και άλλους νομάδες στο Βορρά, Πέρσες στην Ανατολή κ.λπ.) τους πρόσφερε νέους αποδέκτες της τέχνης τους.

5. Ο Δεξάμενος από τη Χίο

Από τους σημαντικότερους Έλληνες σφραγιδογλύφους, αλλά και από τους κορυφαίους καλλιτέχνες της Κλασικής περιόδου, είναι ο Δεξάμενος. Τέσσερις ενυπόγραφοι λίθοι του σώζονται: δύο απεικονίζουν ερωδιούς, ένας μια οικοδέσποινα με τη θεραπαίδα της και ένας φέρει τη σπουδή μιας ανδρικής κεφαλής. Η υπογραφή του καλλιτέχνη εμφανίζεται τότε ως ΔΕΞΑΜΕΝΟΣ ΕΠΟΙΕ (= ο Δεξάμενος με έφταξε), τότε περιορίζεται στο όνομά του, ενώ μία φορά προσδιορίζεται και η εθνική καταγωγή του, από το νησί της [Χίου](#). Ο λίθος με τη γυναικεία μορφή φέρει επιγραφή με το όνομά της Μίκα (στη γενική και στην ιωνική διάλεκτο: ΜΙΚΗΣ). Πρόκειται ίσως για την ιδιοκτήτρια του λίθου. Δύο από τους λίθους είναι κοκκινωποί ιάσπιδες, οι άλλοι δύο γαλαζωποί χαλκηδόνιοι, ποικιλία ιδιαίτερα δημοφιλής κατά την Κλασική περίοδο. Ο τόπος εύρεσης των δύο λίθων με τους ερωδιούς, που προέρχονται από τάφους στην περιοχή της Κριμαίας, αλλά και η επιμονή του καλλιτέχνη να δηλώσει την καταγωγή του, έστω σε ένα από τα σωζόμενα έργα του, φαίνεται να επιβεβαιώνουν την υπόθεση ότι ο Δεξάμενος έζησε και εργάστηκε μακριά από τη γενέτειρά του. Η τέχνη του όμως και η γραφή του, ιδίως το Χ, μας δείχνουν ότι μεγάλωσε και εκπαιδεύτηκε στη Χίο.⁷ Ένας άλλος σφραγιδόλιθος από τη Μαύρη θάλασσα φέρει απλώς την παράσταση ενός χιώτικου **οξυπύθμενου αμφορέα**. Κάποιοι μελετητές βλέπουν και σε αυτό το λίθο ένα έργο του Δεξαμένου από τη Χίο.⁸

Η εδραίωση κοινής τεχνοτροπίας και θεματογραφίας κατά την Κλασική εποχή, και η ιδιαίτερη εμβέλειά τους, μας εμποδίζει να διακρίνουμε επιμέρους εργαστήρια στην ελληνική σφραγιδογλυφία της περιόδου. Τα ασφαλή στοιχεία (όπως η μοναδική υπογραφή του Δεξαμένου, με δήλωση της εθνικής καταγωγής του) είναι σπάνια. Λίγοι είναι και οι λίθοι που μπορούν, βάσει του τόπου εύρεσής τους, να αποδοθούν στην καλλιτεχνική παραγωγή της Ανατολικής Ελλάδας. Γενικά, το επίκεντρο βρίσκεται πια στη Δύση, στις ελληνικές πόλεις της Μεγάλης Ελλάδας, όπου τον τόνο δίνει η άνθηση της νομισματικής τέχνης. Στην Κάτω Ιταλία και τη Σικελία, Έλληνες χαράκτες δημιουργούν σημαντικά έργα της ελληνικής σφραγιστικής τέχνης, τόσο σε πολύτιμους λίθους όσο και μετάλλινα δακτυλίδια και νομίσματα.

6. Έλληνες και Πέρσες

Η ελληνική τέχνη είχε την ικανότητα να προσαρμόζεται σε ξένο, ακόμα και εχθρικό, περιβάλλον να μεταλλάσσεται χωρίς να αλλοιώνεται και χωρίς να απομακρύνεται από τις αρετές εκείνες που έκαναν τον ελληνικό πολιτισμό ιδιαίτερα δημοφιλή. Η μελέτη της αρχαίας ελληνικής τέχνης, με τη βοήθεια και της αρχαιολογίας, έχει αναδείξει πολλές κατηγορίες αντικειμένων που προέρχονται από την ιδιότυπη επαφή του ελληνικού πολιτισμού με τους γείτονές του. Κατά την Αρχαϊκή και την Κλασική περίοδο, μεγάλο τμήμα της Ανατολικής Ελλάδας βρισκόταν υπό την περσική ηγεμονία (γεγονός που ίσως αποτελεί μια ικανοποιητική εξήγηση για την υποτονική δράση των Μικρασιατών χαρακτών τα χρόνια αυτά). Πολεμικές συγκρούσεις και πολιτικές διακυμάνσεις επηρεάζουν τη θέση των Ελλήνων εντός της αυτοκρατορίας έως την κατάλυσή της από τον «ελευθερωτή» τους, τον [Αλέξανδρο της Μακεδονίας](#). Κατά κανόνα όμως οι Έλληνες αφέθηκαν ελεύθεροι να δράσουν εντός και εκτός της δικαιοδοσίας του μεγάλου βασιλέως: μια επιγραφή από τα Σούσα αναφέρει Έλληνες τεχνίτες που εργάστηκαν στην κατασκευή και τη διακόσμηση των βασιλικών ανακτόρων της πόλης γύρω στο 500 π.Χ. Συμπατριώτες τους χαρακτες εργάστηκαν, σε όλη τη διάρκεια της Κλασικής περιόδου, για Πέρσες πάτρωνες που έδειξαν ιδιαίτερη προτίμηση για την ελληνική σφραγιδογλυφία.⁹ Οι λεγόμενοι ελληνοπερσικοί λίθοι είναι παρόμοιοι στο σχήμα με τους σκαραβοειδείς του ελληνικού κόσμου. Χρονολογούνται κυρίως στο β' μισό του 5ου και στο α' μισό του 4ου αι. π.Χ. Πιθανότατα κατασκευάστηκαν στη νοτιοδυτική Μικρά Ασία, εντός της Περσικής Αυτοκρατορίας, αλλά υπό την έντονη επίδραση της ελληνικής τέχνης. Ως υλικά κυριαρχούν ο γαλαζωπός χαλκηδόνιος (επίλεκτος λίθος για τους Έλληνες χαράκτες της Κλασικής περιόδου) και ο κορναλίνης. Η εικονογραφία είναι παράδοξη: η θεματογραφία είναι ελληνική –ανθρώπινες μορφές, σκηνές κυνηγιού, πολεμικές συγκρούσεις, σπουδές ζώων–, η διατύπωση όμως περιέχει πολλά ανατολιζόντα πραγματολογικά στοιχεία. Αντίθετα, απουσιάζει το ανακτορικό ύφος των αχαιμενιδικών σφραγιδοκύλινδρων και ο



Σφραγιδογλυφία στη Μ. Ασία (Αρχαιότητα)

σοβαροφανής χαρακτήρας τους. Το πιθανότερο είναι ότι κατασκευάστηκαν για Πέρσες αυλικούς και αξιωματούχους εγκατεστημένους στη Μικρά Ασία, με αχαιμενιδική κουλτούρα, αλλά και μια εκλεκτική συγγένεια προς την ελληνική τέχνη.¹⁰

7. Ελληνιστικοί χρόνοι (323-31 π.Χ.)

Η κατάκτηση της Ανατολής από το στρατό του Αλεξάνδρου της Μακεδονίας και η κατάλυση του βασιλείου της Περσίας άλλαξαν τη μορφή και την έκταση του ελληνικού κόσμου. Η απελευθερωμένη Μικρά Ασία βρέθηκε στο ιστορικό και πολιτικό κέντρο του ελληνισμού. Οι πολιτικές εξελίξεις κατά τους τρεις αιώνες που ακολούθησαν επηρέασαν την πορεία και το περιεχόμενο της τέχνης. Οι σφραγίδες, από τη φύση τους αντικείμενα με επίσημη υπόσταση και εμβληματικό χαρακτήρα, αντικατοπτρίζουν πιστά την πολιτική, στοιχείο που μας βοηθά στην ανάλυση και ερμηνεία τους. Στην Ελληνιστική περίοδο οι σφραγιδόλιθοι αλλάζουν σχήμα. Εμφανίζονται συνήθως με τη μορφή **δακτυλιόλιθων**. Οι χαρακτες στρέφονται προς λαμπερότερους, πιο εντυπωσιακούς χρωματικά λίθους, οι οποίοι τοποθετούνται σε χρυσά, αργυρά ή χάλκινα δαχτυλίδια.

8. Ο Πυργοτέλης και οι συνεχιστές του

Σύμφωνα με τον **Πλίνιο**¹¹ και τον Πλούταρχο,¹² ο Αλέξανδρος είχε αναθέσει σε συγκεκριμένους καλλιτέχνες το αποκλειστικό προνόμιο να φιλοτεχνούν την εικόνα του στη γλυπτική, τη ζωγραφική και τη σφραγιδογλυφία. Το όνομα του αυλικού χαρακτήρα ήταν Πυργοτέλης, δεν υπάρχει όμως κάποιο σωζόμενο έργο του. Όπως και άλλοι συνάδελφοί του, ο Πυργοτέλης πρέπει να είχε ασχοληθεί και με τη νομισματοτεχνία. Είναι επίσης πιθανό ότι έζησε και συνέχισε να εργάζεται και μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου (323 π.Χ.), οπότε και θα αναζήτησε εργασία στην αυλή ενός από τους Διαδόχους. Ίσως οι πρώτοι νομισματικοί τύποι με πορτρέτα του Μεγάλου Αλεξάνδρου που εξέδωσαν οι Διάδοχοί του να μαρτυρούν την τεχνοτροπία του Πυργοτέλη ή έστω την επιρροή του.¹³

9. Φιλέταιρος του Περγάμου

Οι ιστορικές αναφορές στον Πυργοτέλη φανερώνουν ότι ο Αλέξανδρος και οι Διάδοχοί του έδιναν ιδιαίτερη σημασία στην καλλιέργεια της εικόνας τους, τόσο στα νομίσματα όσο και στις σφραγίδες. Το βασιλικό πορτρέτο εξελίσσεται σε μνημείο με πολιτικές προεκτάσεις: η εξωτερική μορφή του βασιλιά παρουσιάζεται συχνά εξιδανικευμένη, με τέτοιο τρόπο ώστε να περιγράφονται οι φυσικές και ηθικές αρετές του. Σε κάθε περίπτωση, ο ίδιος ο ηγεμόνας και οι σύμβουλοί του πρέπει να επέλεξαν τα πραγματολογικά και τα υφολογικά στοιχεία ενός πορτρέτου. Έτσι, ενώ κάποιοι ακολουθούν το παράδειγμα του Αλεξάνδρου και τον εξιδανικευμένο ρεαλισμό των δικών του πορτρέτων, άλλοι διαμορφώνουν τη δική τους τακτική. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του Φιλεταίρου του Περγάμου, που απεικονίζεται σε έναν πολύχρωμο χαλκηδόνιο, σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο του Λονδίνου.¹⁴ Όπως και τα νομίσματα των Ατταλιδών, έτσι και ο συγκεκριμένος σφραγιδόλιθος δείχνει μια μάλλον πεζή αντιμετώπιση της εικόνας του στρατηγού που έγινε ιδρυτής της βασιλικής δυναστείας του Περγάμου.

10. Έλληνες χαρακτες στα ελληνιστικά βασίλεια της Ασίας

Η εξέλιξη της νομισματικής τέχνης στη Μικρά Ασία κατά την Ελληνιστική περίοδο μαρτυρά την ανάπτυξη της χαρακτηριστικής. Η απουσία υπογραφών και η έλλειψη βεβαιωμένων τόπων εύρεσης δυσχεραίνει τη μελέτη των τοπικών μικρασιατικών εργαστηρίων και δε μας επιτρέπει να παρακολουθήσουμε το έργο συγκεκριμένων καλλιτεχνών. Η μόνη κατηγορία σφραγίδων που μας προσφέρει εξωτερικές ενδείξεις προέλευσης και χρονολόγησης είναι εκείνη που απεικονίζει ηγεμόνες, μέλη των ελληνικών, αλλά και των «βαρβαρικών» δυναστειών της Ελληνιστικής περιόδου. Η παρουσία κάποιων Ελλήνων καλλιτεχνών σε μια συγκεκριμένη ελληνιστική πρωτεύουσα βεβαιώνεται από το ότι υπογράφουν το πορτρέτο του τοπικού ηγεμόνα. Πιθανώς οι ίδιοι εργάστηκαν και για το τοπικό νομισματοκοπέιο ή για τη χάραξη λίθων με άλλα, μη αναγνωρίσιμα θέματα. Ανάμεσα στους ηγεμόνες του ελληνιστικού κόσμου, ο **Μιθριδάτης ΣΤ' ο Ευπάτωρ**, βασιλιάς του Πόντου (120-63 π.Χ.) ήταν στην Αρχαιότητα γνωστός συλλέκτης εγγράφων λίθων, και κατά συνέπεια πρέπει να υπήρξε και πάτρωνας Ελλήνων χαρακτών, όπως τουλάχιστον φαίνεται από τα νομίσματα που εξέδωσε. Ο Αππιανός¹⁵ αναφέρεται στην τεράστια



Σφραγιδογλυφία στη Μ. Ασία (Αρχαιότητα)

συλλογή του βασιλιά του Πόντου, και ο Πλίνιος¹⁶ μας πληροφορεί ότι μετά την ήττα του από τον Πομπήιο, ο τελευταίος τη μετέφερε στη Ρώμη και την ανέθεσε στο Καπιτώλιο. Ο Αθήναιος¹⁷ τέλος αναφέρει ότι ένας Αθηναίος πολιτικός, ο Αθηνίων, επιδείκνυε στους συμπολίτες του το δαχτυλίδι που φορούσε, με εγχάρακτο σφραγιδόλιθο που απεικόνιζε το Μιθριδάτη, ως δείγμα της εύνοιας και της πολιτικής υποστήριξής του.

11. Απολλώνιος

Η πλειονότητα των ηγεμόνων της ελληνιστικής Ανατολής (ανεξάρτητα από την εθνικότητά τους) επέλεγε να απεικονίζεται σύμφωνα με τα ελληνικά πρότυπα: ελληνική ενδυμασία δηλαδή και σύμβολα. Χαρακτηριστικοί είναι δύο σφραγιδόλιθοι υπογεγραμμένοι από το χαρακτή Απολλώνιο. Ο ένας, ένας γρανάτης σήμερα στο Νομισματικό Μουσείο της Αθήνας,¹⁸ απεικονίζει το [Σελευκίδη](#) βασιλιά [Αντίοχο Γ'](#) (223-187 π.Χ.). Ο δεύτερος, επίσης γρανάτης, προέρχεται από την περιοχή του Παντικαπαίου και μάλλον απεικονίζει τοπικό ηγεμόνα του Πόντου ή του Βοσπόρου.¹⁹ Τα ιστορικά και αρχαιολογικά στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας για τους δύο σφραγιδόλιθους μάς επιτρέπουν να υποθέσουμε ότι ο Απολλώνιος (του οποίου η ιδιαίτερη πατρίδα παραμένει βέβαια άγνωστη) έδρασε στον ευρύτερο χώρο της ελληνιστικής Μικράς Ασίας, ειδικευόμενος στην ηγεμονική προσωπογραφία. Είναι σχεδόν βέβαιο ότι εργάστηκε και για νομισματικούς τύπους, όπως και πολλοί συνάδελφοί του την ίδια περίοδο.²⁰

12. Νικίας και Δημάς

Ένας ακόμη ελληνιστικός γρανάτης φέρει την υπογραφή του χαρακτή Νικία.²¹ Το πορτρέτο μάλλον ανήκει στο Μιθριδάτη Δ', βασιλιά του Πόντου (169-150 π.Χ.), σύμφωνα με παρόμοιες απεικονίσεις του ίδιου ηγεμόνα σε νομίσματα. Ένας λίγο μεταγενέστερος λίθος,²² έργο του χαρακτή Δημάς, εκπροσωπεί μια διαφορετική στάση στην ελληνιστική ηγεμονική προσωπογραφία. Ο Αριαράθης ΣΤ' της Καππαδοκίας απεικονίζεται με ανατολίτικο ένδυμα, αλλά σε ένα έργο ελληνικής τέχνης, όπως πιστοποιεί και η υπογραφή του καλλιτέχνη. Χαρακτηριστική είναι και η περίπτωση ενός σφραγιδόλιθου από τουρμαλίνη,²³ ενός ορυκτού με προέλευση από το σημερινό Αφγανιστάν, όπου απεικονίζεται η κεφαλή του Αλεξάνδρου Γ' της Μακεδονίας κατά τα πρότυπα των νομισμάτων του [Λυσιμάχου](#). Ο λίθος φέρει μια μικροσκοπική επιγραφή, ίσως γραμμένη σε πρώιμη μορφή ινδικού αλφαβήτου, η οποία δεν έχει διαβαστεί μέχρι σήμερα. Η ύπαρξή της όμως, σε συνδυασμό με το υλικό και την προέλευσή του, δείχνουν ότι πρόκειται για παραγγελία Ανατολίτη σε Έλληνα χαρακτή.

13. Από την ελληνιστική Ανατολή στη ρωμαϊκή Δύση

Η παρουσία των Ρωμαίων στην Ελλάδα και τη Μικρά Ασία ήταν ιδιαίτερα αισθητή ήδη από το 2ο αι. π.Χ. Η ανάμειξή τους στα πολιτικά πράγματα των ελληνιστικών βασιλείων, και ο μοιραίος ρόλος που έπαιξαν στην κατάλυση των περισσότερων από αυτά, έφεραν τους Ρωμαίους πάτρωνες σε επαφή με τους Έλληνες καλλιτέχνες. Συχνά Ρωμαίοι στρατηγοί και αξιωματούχοι συμπεριφέρονταν προς τους καλλιτέχνες με τρόπο παρόμοιο με αυτόν των ελληνιστικών ηγεμόνων. Πιο συγκεκριμένα, Ρωμαίοι αξιωματούχοι επιφορτισμένοι με την κοπή νομισμάτων για τις ανάγκες μονάδων εκστρατείας στην Ελλάδα και τη Μικρά Ασία φαίνεται ότι προσλάμβαναν ντόπιους χαρακτές. Υιοθέτησαν έτσι στοιχεία της ελληνικής μυθολογίας, όπως η Γοργώ, και άλλες μορφές από το ρεπερτόριο της ελληνικής τέχνης.²⁴ Οι ίδιοι καλλιτέχνες πρέπει, στο τέλος της Ελληνιστικής περιόδου, να αναζήτησαν την τύχη τους στη Ρώμη. Οι μετακινήσεις αυτές, όπως και η μεταφορά του ίδιου του υλικού (όπως ο θησαυρός του Μιθριδάτη που αναφέραμε πιο πάνω), επηρέασαν εκ νέου τη σφραγιδογλυφία της Δύσης. Οι σφραγιδόλιθοι της εποχής του [Αυγούστου](#), συχνά υπογεγραμμένοι από Έλληνες χαρακτές ή Ρωμαίους με εξελληνισμένα ονόματα, μαρτυρούν την έντονη επίδραση της ελληνιστικής τέχνης.²⁵

1. Boardman, J., *Greek Gems and Finger Rings. Early Bronze Age to Late Classical* (London 1970), σελ. 112, αρ. 166.

2. Boardman, J., *Archaic Greek Gems. Schools and Artists in the Sixth and Early Fifth Centuries BC* (London 1968), αρ. 93.



Σφραγιδογλυφία στη Μ. Ασία (Αρχαιότητα)

3. Boardman, J., *Archaic Greek Gems. Schools and Artists in the Sixth and Early Fifth Centuries BC* (London 1968), σελ. 59.
4. Boardman, J., *Archaic Greek Gems. Schools and Artists in the Sixth and Early Fifth Centuries BC* (London 1968), σελ. 53-59, αρ. 107.
5. Boardman, J., *Early Greek Vase Painting* (London 1998), σελ. 221-222, εικ. 495.2.
6. Οικονομίδου, Μ., *Αρχαία Νομίσματα* (Αθήνα 1996), σελ. 223, εικ. 73.
7. Για το Δεξάμενο και το έργο του βλ. Boardman, J., *Greek Gems and Finger Rings. Early Bronze Age to Late Classical* (London 1970), σελ. 194-199.
8. Πρβλ. Boardman, J., *Greek Gems and Finger Rings. Early Bronze Age to Late Classical* (London 1970), σελ. 196.
9. Boardman, J., *The Diffusion of Classical Art in Antiquity* (London 1994), σελ. 21-48.
10. Boardman, J., *Greek Gems and Finger Rings. Early Bronze Age to Late Classical* (London 1970), σελ. 303-357.
11. Πλίν., *ΦΙ* 7.125.
12. Πλούτ., *Αλέξ.* 4.1.
13. Plantzos, D., *Hellenistic Engraved Gems* (Oxford 1999), σελ. 60-62.
14. Plantzos, D., *Hellenistic Engraved Gems* (Oxford 1999), αρ. 90, σελ. 56-57· Burn, L., *The British Museum Book of Greek and Roman Art* (London 1991), σελ. 132, εικ. 113.
15. Αππ., *Μιθριδ.* 115.
16. Πλίν., *ΦΙ* 37.11-12.
17. Αθήναιος, *Δειπνοσοφισταί* 5.212d-e.
18. Plantzos, D., *Hellenistic Engraved Gems* (Oxford 1999), αρ. 71, σελ. 54. Φέρει την υπογραφή: ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ.
19. Plantzos, D., *Hellenistic Engraved Gems* (Oxford 1999), αρ. 101, σελ. 58. Φέρει την υπογραφή: ΑΠΟΛΛΩΝΙ[ΟΣ].
20. Βλ. απόψεις της Vollenweider, M.-L., “Deux Portraits inconnus de la dynastie du Pont et les graveurs Nikias, Zoilos, et Apollonios”, *Antike Kunst* 23 (1980), σελ. 146-153, η οποία αναγνωρίζει την υπογραφή του Απολλωνίου σε νομισματικές κοπές των Σελευκιδών. Πρόκειται όμως για μονογράμματα των αξιωματούχων του νομισματοκοπείου και όχι για υπογραφές καλλιτεχνών, όπως γνωρίζουμε από άλλες πηγές, βλ. de Callatay, F., “Un tetradracme de Lysimaque signe au droit et la question de signatures d’artistes a la periode hellenistique”, *Revue Archeologique* (1995), σελ. 23-37, και Plantzos, D., *Hellenistic Engraved Gems* (Oxford 1999), σελ. 64-65.
21. Plantzos, D., *Hellenistic Engraved Gems* (Oxford 1999), αρ. 91, σελ. 57. Φέρει την υπογραφή: ΝΙΚΙΑΣ.
22. Plantzos, D., *Hellenistic Engraved Gems* (Oxford 1999), αρ. 94, σελ. 57. Φέρει την υπογραφή: ΔΗΜΑΣ ΕΠΟΕΙ.
23. Boardman, J., *Greek Gems and Finger Rings. Early Bronze Age to Late Classical* (London 1970), σελ. 360 και 371· Plantzos, D., *Hellenistic Engraved Gems* (Oxford 1999), αρ. 142, σελ. 60.
24. Crawford, M.H., *Roman Republican Coinage* (London 1974), σελ. 411, 603.



Σφραγιδογλυφία στη Μ. Ασία (Αρχαιότητα)

25. Vollenweider, M.-L., *Die Steinschneidekunst und ihre Künstler in spatrepublikanischer und augusteischer Zeit* (Baden 1966)· Boardman, J., *Greek Gems and Finger Rings. Early Bronze Age to Late Classical* (London 1970), κεφ. 7· Plantzos, D., *Hellenistic Engraved Gems* (Oxford 1999), σελ. 83-97.

Bibliography :

	Boardman J. , <i>The Greeks Overseas. Their Early Colonies and Trade</i> , London 1980
	Boardman J. , <i>Archaic Greek Gems. Schools and Artists in the Sixth and Early Fifth Centuries BC</i> , London 1968
	Boardman J. , <i>Greek Gems and Finger Rings. Early Bronze Age to Late Classical</i> , Thames and Hudson, London 1970
	Boardman J. , <i>The Diffusion of Classical Art in Antiquity</i> , London 1994
	Plantzos D. , <i>Hellenistic Engraved Gems</i> , Oxford 1999
	Vollenweider M.L. , <i>Die Steinschneidekunst und ihre Künstler in spatrepublikanischer und augusteischer Zeit</i> , Baden 1966

Webliography :

	The Beazley Archive: Gems http://www.cvaonline.org/gems/styles/etruscan/default.htm
--	--

Glossary :

	δακτυλιόλιθος, ο Εγχάρακτος πολύτιμος λίθος δεμένος σε δαχτυλίδι.
	οξυπύθμενος αμφορέας, ο Χρηστικό οβάλ αγγείο με κάθετες λαβές αμφίπλευρα, με το οποίο μεταφέρονταν κυρίως υγρά εμπορεύματα, όπως το περίφημο χιώτικο κρασί. Το συγκεκριμένο αγγείο αποθηκεύεται πιο εύκολα σε σχέση με τους αμφορείς που διαθέτουν μεγάλη βάση. Τοποθετούνταν σε βάση θαμμένη στο έδαφος.